

МАЙБУТНЄ ГУМАНІЗМУ: МІСЦЕ ЛЮДИНИ В ТЕХНОГЕННІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду питання про майбутнє, яке очікує гуманістичну парадигму, що лежить в основі сучасної культури, а також аналізу поглядів сучасних філософів та істориків щодо цієї проблеми. Сучасна наука і технології розвиваються дуже стрімко. Суспільство намагається встигнути за їх розвитком і модернізувати культуру під нові вимоги. Фундаментом сучасної культури є гуманізм як система поглядів і цінностей, пов'язаних із визнанням центральної ролі людини. Водночас людина в контексті гуманістичного світогляду неодмінно сприймається як носій індивідуального «Я», що виступає основою особистості. Наука і техніка поки що розвиваються в межах гуманістичної системи цінностей, і навіть ставлять амбітні цілі, засновані на таких цінностях. Однак вже зараз виникають дуже суттєві протиріччя між цінностями гуманізму і науковими здобутками. А отже, виникає потреба у фундаментальному аналізі цього стану. Здається, що техніка становить неабияку загрозу гуманізму, і ця загроза може бути реалізована за декількома сценаріями. З одного боку, «віру» в гуманізм підриває сучасна наука, коли стверджує, що попри успіхи в аналізі функціонування мозку їй так і не вдалося знайти того самого центру особистості, індивідуального «Я» людини, на основі якого будуватиметься гуманістична парадигма. А якщо припустити, що ніякого «Я» насправді не існує, що це лише певна функція мозку щодо створення цілісної картини світу, то людину можна розглядати як один із алгоритмів. Тоді немає ніякого значення, на якій основі працює цей алгоритм, тобто «живі» та штучні алгоритми насправді принципово нічим не відрізняються. Такі міркування, звичайно, не залишають гуманізму жодного шансу. З іншого боку, «гуманістичні» цілі людства можуть призвести до його цілковитого або часткового перетворення на певне «над-людство». І спроби визначення «духовних» цінностей такого майбутнього «новоутворення» виглядають наразі принципово нерозв'язним завданням. Отже, з погляду визначення майбутніх станів гуманізму сучасним філософам є над чим замислитись.

Ключові слова: гуманізм, наука, техніка, цінності, людство, Юваль Ной Гарарі.

З моменту свого виникнення філософія завжди намагалася відповісти на актуальні питання, які ставила перед нею сучасність, знайти рішення глобальних світоглядних проблем, або принаймні намітити перспективи їх розв'язання. Не є винятком і філософія ХХІ століття. Суспільство, наука і технології розвиваються та змінюються дуже стрімко, тому перед філософією стоїть нелегке завдання: осмислити сутність сучасної епохи, а також зрозуміти напрями та перспективи подальших змін.

Одним з ключових аспектів і водночас проблемним місцем сучасної цивілізації є небувалий розвиток техніки. Філософи й вчені вже давно помітили, що техніка із засобу трансформації людиною навколишнього світу перетворилася на засіб трансформації самої людини. Техніка безпосередньо впливає на спосіб життя людини, формат її спілкування та ставлення до інших людей, на трудовий процес, на суспільні відносини тощо. Одним з глобальних наслідків такого впливу є зміни в гуманістичній парадигмі сучасного світогляду. Гуманізм, який являє собою основу сучасної культури людства, поступово починає втрачати своє значення. Людина перестає бути центром сенсів сучасної культури, а отже, постає питання про те, чи зможе людство протистояти труднощам техногенної цивілізації, чи зможе воно знайти нову форму свого існування, і чи не зникне воно взагалі.

Отже, *актуальність* запропонованої статті обумовлена необхідністю осмислення перспектив розвитку людства взагалі та гуманістичної парадигми зокрема. Сучасне суспільство в усіх своїх проявах, починаючи з визначення прав і свобод людини, та закінчуючи повсякденними завданнями (відпочинок, споживання, спілкування тощо)

ґрунтується на гуманістичних засадах. Тому *мета* нашого дослідження полягає в тому, щоб розглянути погляди сучасних філософів та істориків щодо можливих наслідків зміни цієї парадигми, розглянути сутність криз і катастроф, які можуть очікувати людство в майбутньому, та проаналізувати підґрунтя цих процесів, що закладається зараз.

Завдання статті полягає в розгляді праці Ю. Н. Гарарі* «Homo Deus: A Brief History of Tomorrow» (оригінальна назва на івр. *המחר של ההיסטוריה של היום*, в укр. перекладі «Homo Deus: За лаштунками майбутнього»), в якій автор намагається визначити певні шляхи та перспективи подальшого розвитку людської цивілізації; а також у співставленні ідей Ю. Н. Гарарі та інших сучасних фахівців з філософії щодо зазначених питань.

Отже, як основний твір, на який ми будемо спиратися під час розгляду актуальних світоглядних проблем сьогодення, ми обрали, повторимось, книгу ізраїльського історика, професора Єврейського університету в Єрусалимі Юваля Ноя Гарарі «Homo Deus: За лаштунками майбутнього». У цій книзі Гарарі детально аналізує підвалини культури сучасного суспільства; зазначає, що його основою є визначення людини як особливої істоти, що має унікальні властивості (наприклад, душу, свідомість тощо), які зі свого боку надають людині можливість створювати певну систему сенсів. Але, з погляду Ю. Н. Гарарі, вже незбаром людство може втратити контроль над культурою, коли створена ним техніка вийде за межі гуманістичної парадигми. [Харарі, 2018]

Також ми розглянемо праці Саліхової І. С. «Імперативи і ціннісно-сміслова якість гуманізації сучасної економіки» [Саліхова, 2019], Шипілова А. В. «Майбутнє постсучасного суспільства: вперед у минуле?» [Шипілов, 2018], Єгорової І. В. і Спірової Е. М. «Автомобіль, що філософує» [Егорова & Спірова, 2020], присвячені розгляду майбутнього трудової діяльності людини як однієї із сутнісних її характеристик; праці Аргмакової А. А. «Між технологічною утопією і антиутопією: ігри та соціальне проектування» [Аргмакова, 2017], Лукашенко М. В. «Сучасне осмислення євдемонії в наукових і соціально-політичних дискурсах» [Лукашенко, 2019], Авілкиної С. В. «Запиши, завантаж, поділися!: релігія даних і антропологічні ризики інтернету всіх речей» [Авилкіна, 2019], Літвіненко І. «Social Networks and Transformations of the Global Social Order» [Litvinenko, 2020], присвячені розгляду питання про те, чим буде зайнята людина майбутнього, у чому буде полягати сенс і мета її життя. Також ми розглянемо праці, присвячені питанням соціальної політики та системам управління майбутнього, змінам, які будуть, можливо, відбуватися із самою людиною, її переходу до постбіологічного буття тощо.

Юваль Ной Гарарі починає свою книгу «Homo Deus» з міркувань про те, які цілі та завдання будуть стояти перед людством у ХХІ столітті. Намагаючись відповісти на ці запитання, автор акцентує увагу на таких моментах: безсмертя, щастя та божественність. Ю. Н. Гарарі вважає, що людство зробило вже досить багато для подолання глобальних проблем (війни, голод тощо), які переслідували його протягом тривалого часу, і готове зосередити свої зусилля на перелічених цілях [див.: Харарі, 2018]. Однак виникає питання, чому автор «Homo Deus» робить акцент саме на цих моментах? Відповідь полягає в тому, що до таких висновків призводить сама сучасна культура, яка заснована на ідеях гуманізму. Тема щастя, наприклад, «... вже тривалий час не полишає рейтинги найбільш пріоритетних напрямків досліджень» [Лукашенко, 2019, с. 129]. Тому нескладно уявити, що людство буде намагатися й надалі рухатися вперед на шляху до реалізації таких ідей, спираючись передусім на можливості сучасної науки та техніки.

Ю. Н. Гарарі правильно помічає, що безсмертя, щастя та божественність у сучасну техногенну епоху стають проблемами суто технічними. Якщо раніше досягнення цих станів пов'язувалося хіба що із заглибленням у релігію, то зараз, спираючись на новітні технології, людство майже наблизилось до їх вирішення. Проблеми безсмертя й щастя є

* Редакційна колегія журналу вважає правильним саме такий варіант написання українською прізвища цього автора (прим. ред. кол.).

предметом уваги біології та суміжних наук. Шляхом трансформації людського тіла, поєднання його зі штучними елементами, впливу на мозок і знаходження все кращих засобів лікування можна згодом прийти до того, що люди позбудуться необхідності вмирати. Те саме стосується й вирішення проблеми щастя. Щодо ідеї божественності Ю. Н. Гарарі вважає, що новітня «трансформована» людина в поєднанні з технічними засобами буде майже всесильною. Людство вже зараз активно втручається в ті сфери, які ще донедавна були підвладні тільки природі (наприклад, генна інженерія). У майбутньому цей вплив буде ще більш глобальним. Однак така лінія розвитку можлива лише в тому разі, якщо ми продовжуємо розглядати людину з погляду гуманістичної парадигми. Але чи не суперечать одне одному сучасна наука та сучасна культура? [Харарі, 2018]

У книзі «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього» Ю. Н. Гарарі пропонує ідею періодизації історії людства на основі трьох революцій: когнітивної, аграрної та наукової [див.: Харарі, 2016]. Як зазначає Н. В. Панасюк, «на думку Ю. Н. Гарарі, ці три події, які пододало людське суспільство в історичному розвитку, докорінно змінили психологію людей, організацію виробництва та соціальну структуру» (тут і далі переклад з рос. мій. – Д. К.) [Панасюк, 2018, с. 207]. Позначились вони також і на ставленні людини до самої себе. «Під час Аграрної революції людство відібрало мову в тварин і рослин та перетворило грандоперу анімів на діалог між людиною й богами. Під час Наукової революції люди змусили замовкнути і богів. Світ став шоу однієї людини» [Харарі, 2018]. Ю. Н. Гарарі пропонує розглядати гуманізм, який виникає під час наукової революції, як один з різновидів релігії, де богів замінюють люди: «... Homo sapiens має певну унікальну й священну сутність, яка є джерелом усіх смислів і обґрунтувань у Всесвіті» [Харарі, 2018]. Цією сутністю є особливий внутрішній світ людини, який формується навколо індивідуального «Я».

Люди звикли вважати, що центром їхньої особистості є певна єдність психічних або духовних процесів, яку можна визначити як свідомість. Але сучасні когнітивні дослідження змушують сумніватися в цьому. Відомий професор теоретичної фізики та популяризатор науки Мітію Каку в книзі «Майбутнє розуму» задається питанням «Де шукати “Я”?». «Існує, імовірно, особлива частина мозку, завдання якої – об'єднувати сигнали від двох півкуль і формувати єдине, цілісне відчуття самості», – пише Мітію Каку [Каку, 2015, с. 87]. А отже, зазирнувши в глибини людської психічної діяльності, ми не побачимо там ніякої «індивідуальності», а натрапимо радше на певну функцію мозку, яка спрямована на об'єднання потоку нашої свідомості. «Учені не знають, як сукупність електричних сигналів мозку створює суб'єктивні сприйняття», – пише Ю. Н. Гарарі [Харарі, 2018].

Якщо ми підемо далі, то з'ясується, що такі переваги людини, як душа та розум, теж є сумнівними. Щодо людської душі, наявність якої часто виступає як перевага людини перед усіма іншими істотами, і на якій базується віра в унікальність внутрішнього життя людини, то детальне вивчення теорії еволюції веде нас до розуміння того, що ніяких особливих і сутнісно відмінних якостей внутрішній світ людини не має. Під час таких роздумів неважливо, чи розуміємо ми душу як «потоїбічну» субстанцію, яка не може бути «знайдена» в процесі наукових досліджень і є предметом релігійного досвіду, чи ми розуміємо душу як особливу характеристику психічного світу саме людини. Якщо нам імпонує перший варіант, то наші роздуми не можуть бути основою наукового підходу. Якщо другий – важливо зрозуміти, яким чином у процесі еволюції психічної діяльності тварин могло з'явитися щось зовсім унікальне, чого немає навіть у зародковому стані в інших тварин. Без відповіді на це запитання та без наявності наукових доказів ми не можемо спиратися на уявлення про «особливість» людини, ба навіть більше, перебудувувати світ з огляду на цю «особливість».

Отже, душа є дуже суперечливим компонентом. Можливо, краще взагалі до неї не звертатися, а звернутися до ще однієї фундаментальної властивості людини, а саме – розуму. Але «що глибше ми розуміємо мозок, то більш зайвим видається розум», – зазначає

Ю. Н. Гарарі [Харарі, 2018]. Вивчаючи мозок, вчені знаходять сукупність електричних імпульсів, але вони і гадки не мають, яким чином ці імпульси перетворюються на думки або суб'єктивні переживання. Науці відомо, що під час фізичного або хімічного впливу на мозок, виникають зміни й у свідомості, але яким чином суто матеріальна субстанція (мозок) може створювати нематеріальну реальність, залишається загадкою.

Розмірковуючи над питанням щодо природи людської індивідуальності, або природи нашого «Я», і спираючись на досягнення сучасної науки, можна зробити висновок, що в реальності немає ніяких підстав для того, щоб стверджувати унікальність людського буття, або навіть наявність певного «екзистенційного центру». Повертаючись до питання гуманізму, стає очевидним, що його підґрунтя, під яким розуміється індивідуальність разом із неповторним світом переживань і відчуттів, або розум як визначальна характеристика саме людського буття, стає сумнівним.

З одного боку, гуманістична парадигма, яка пропонує розуміти людину як найвищу цінність і центр всесвіту, а також надає чималой значущості людським переживанням і творчим здібностям, призвела до того, що людина почала відчувати розширення своїх можливостей щодо вивчення та перетворення навколишнього світу. Унаслідок цього розпочався стрімкий розвиток наукового знання та панівною стала раціоналістична картина світу, у центрі якої перебуває людський розум. З іншого боку, ставши однією з найвагоміших причин науково-технічного прогресу, а також і прогресу морального, у межах якого виникло чимало ідей щодо особливого статусу людини (наприклад, уявлення про «природні права» та свободи), породивши сучасну техногенну цивілізацію (розвиток якої зумовлений насамперед потребами людської індивідуальності), гуманістична парадигма, втім, зазнає удару від тієї-таки сучасної науки [Кобелева, 2020].

Дані сучасних когнітивних наук ніяк не узгоджуються з основою концепції гуманізму, яка вимагає визнати наявність у людині індивідуального «Я». Майже нічого не заважає вченим розглядати індивідів як алгоритми [Харарі, 2018]. Якщо мозок постійно займається тим, що обробляє масиви інформації згідно з певними правилами, то чим людина відрізняється від інших алгоритмів, які вона сама створює? Хіба що складністю процесів обробки. Але в цьому разі виникнення алгоритмів, які нічим не відрізняються від людей, це тільки питання часу. Цілком можливо, що ідучи цим шляхом, гуманізм призведе до того, що людство залишиться на периферії історичного прогресу, поступившись місцем іншим алгоритмам. Тому майбутнє гуманізму може бути зовсім «негуманістичним».

Але цілком можливо, що такі висновки передчасні. Наприклад, автори статті «Автомобіль, що філософує» [Егорова & Спирина, 2020] дуже критично ставляться до погляду, згідно з яким людина зводиться до алгоритму. Можливо, що свідомість, яка є майже незрозумілою з погляду біології, потрібна людині для інших цілей. Можливо, наука ще не володіє достатніми знаннями та інструментарієм для того, щоб досконально вивчити внутрішній світ людини, але це зовсім не означає, що він не існує. Тисячолітній досвід самосвідомості підказує нам, що навіть у тому разі, якщо наше мислення, наші внутрішні переживання (і відчуття «самості» загалом) не підлягають науковому осягненню (принаймні поки що), вони все одно відіграють чималу роль у нашому житті. «Внутрішній світ», з чого б він не складався, дійсно надає людині унікальні можливості. «Сучасні люди домінують на планеті не завдяки тому, що окрема людина значно розумніша й спритніша, ніж окремі шимпанзе чи вовк, а тому, що *Homo sapiens* – єдиний вид на планеті, здатний гнучко співпрацювати у великих масштабах», – вважає Ю. Н. Гарарі [Харарі, 2018]. Тож унікальність буття людської цивілізації ізраїльський мислитель бачить у тому, що люди навчилися конструювати глобальні міфи та жити в інтерсуб'єктивній реальності, яка відрізняється від реальності суб'єктивної та існує поза межами останньої, утворюючи певне «павутиння» змістів [див.: Харарі, 2018].

Одним із яскравих прикладів інтерсуб'єктивної реальності є «гуманістична релігія». Цим терміном Ю. Н. Гарарі позначає сукупність поглядів, згідно з якими людина є єдиним джерелом сенсів у світі. Сучасна людина вже не «вірить» у те, що її сенс буття та сенс історії

загалом обумовлений чимось «зовнішнім». Замість віри в бога поширюється віра в людину. Гуманістична система цінностей базується на внутрішньому світі людини, її індивідуальності, вона закликає узгоджувати всі моменти життя з внутрішніми переживаннями. Отже, свободна воля людини тут є головним критерієм. Звертаючись до свого «Я», людина має сама вирішувати, що є добрим, а що поганим. [Харарі, 2018]

Сучасне суспільство в усіх його проявах (соціальному, економічному, політичному) ґрунтується на «вірі» в гуманізм. «Наші почуття надають смислу не лише нашому приватному життю, а й соціальним та політичним процесам» [Харарі, 2018]. Однак і на цьому шляху людство чекають вже знайомі складності. Виявляється, що й сама наша свідомість, наявність якої підтверджується цілою низкою унікальних можливостей, які врешті-решт призвели до формування як культури взагалі, так і гуманістичної культури зокрема, створює проблемну ситуацію, коли вимагає черпати сенси в нашому «Я». «Гуманізм передбачає, що кожна людина має єдине справжнє внутрішнє “Я”, однак коли я намагаюся звертатися до нього, то часто стикаюся або з мовчанням, або з какофонією голосів, що сперечаються між собою» [Харарі, 2018]. Отже, проблема визначення того, що насправді є витком нашої суб'єктності та підґрунтям нашого знання, постає знову.

Для того, щоб вирішити цю проблему, гуманізм пропонує нову формулу пошуку знань. Якщо з часів наукової революції власне наукове знання прийнято отримувати за допомогою спостережень, експерименту та математичних методів, то з етичними знаннями все ще виникають проблеми. З погляду гуманізму, для отримання етичного знання необхідно якомога краще прислухатися до своїх переживань. «На практиці це означає, що ми шукаємо знання, роками накопичуючи досвід і відточуючи свою чутливість, щоб мати змогу правильно зрозуміти це сприйняття» [Харарі, 2018].

Окрім зазначених проблем, сучасний гуманізм стикається ще з однією, яка пов'язана з розумінням того, які саме переживання треба брати до уваги: конкретної особистості, колективні переживання або переживання «найкращих» людей. Історія ХХ століття має дуже яскраві приклади боротьби цих концепцій. На сучасному етапі можна сказати, що перемога належить ліберальному гуманізму, але це не скасовує внутрішньої суперечності «гуманістичної релігії». Навіть незважаючи на те, що сучасний лібералізм здобув перемогу в гуманістичних і релігійних війнах, цілком можливо, що в його переконаннях містяться зародки його руйнування [Харарі, 2018].

Провідні цілі сучасної цивілізації, які є логічним продовженням гуманістичних поглядів, а саме: безсмертя, щастя та божественність, пов'язані із сучасною наукою. Водночас замість того, щоб посилити «авторитет» людства у всесвіті, ці цивілізаційні орієнтири можуть, навпаки, призвести до його знищення. Ю. Н. Харарі описує «варіанти щезнення-переродження сучасної людини»: вже досить реальними шляхами біоінженерії (втручання в геном заради вдосконалення та нових функцій), за допомогою кіборгізації (сплаву органічного та неорганічного життя) та творення цілком неорганічних форм життя. Фактично, людство або саме буде перетворюватись на Бога, або виступить у ролі його батьків (і все це породжує численні проблеми для сучасного світу – принаймні, на Рай для усіх годі розраховувати)» [Вирський, 2016, с. 309]. Генна інженерія та штучний інтелект можуть залишити в минулому ідеали лібералізму, демократії та вільного ринку [Харарі, 2018].

Впевненість гуманізму в наявності індивідуального «Я», у його свободі, у наявності сфери внутрішніх, «потаємних» щодо інших людей почуттів дуже погано узгоджується з висновками сучасних наук. Цілком можливо, що згодом зовнішні алгоритми будуть здатні набагато краще аналізувати внутрішній світ людини, її переживання та бажання, будуть краще «розуміти» її, ніж вона сама [Харарі, 2018]. У такому разі більше не буде ніякого сенсу відстоювати людську індивідуальність і будувати інститути культури, враховуючи її особливості, інтереси, цінності та свободу волі. «Таким чином, нові технології ХХІ століття можуть повернути гуманістичну революцію в зворотному напрямку, позбавляючи людство його влади й наділяючи натомість нею нелюдські алгоритми» [Харарі, 2018].

Якщо гуманізм як основа сучасної культури або «релігія» сучасного суспільства відійде в минуле, якщо більше не буде об'єктивних причин для того, щоб «звеличувати» особистість, якщо алгоритми, які вже зараз достатньо могутні для того, щоб вести безперервне спостереження за діяльністю людини та робити певні висновки, перетворяться з посередників на правителів, то яке місце в новому світі залишиться людині? Є й ще не менш важливе питання: чи не спричинить майбутня біологічна революція появу «над-людини»? Чи не призведе вона до встановлення біологічної нерівності між людьми та розшарування суспільства за цією ознакою? Гуманізм виходить з того, що всі люди рівні від природи і тільки від самої людини залежить, чого саме вона досягне в житті. Майнова нерівність хоча й існує, але це не є основою для поділу людей на «кращих» і «гірших». Біологічна ж нерівність буде саме такою: вона розділить людей на «модернізованих» і «застарілих». У цьому разі ми вже більше не зможемо говорити про людство взагалі, треба буде завжди мати на увазі якусь його частину. Заразом, звичайно, відійде в минуле і таке явище, як загальнолюдська культура. Якщо гуманізм і залишиться, то навряд чи він буде розповсюджуватися на всіх *Homo sapiens*, а отже, і не буде гуманізмом у повному сенсі цього слова. [Харарі, 2018]

Постгуманістична ера, на думку Ю. Н. Харарі, може піти трьома шляхами у вирішенні питання ставлення до людини: втрата людиною свого значення в межах політико-економічної системи, втрата індивідуальної цінності на користь суспільного значення, втрата цінності «застарілих» форм людини [Харарі, 2018].

Щодо економічних і політичних систем, то їм буде набагато простіше мати справу зі штучними алгоритмами, аніж зі звичайними людьми. Виявляється, що людина далеко не найкращій працівник і не найліпший виборець, а отже немає ніякого сенсу піклуватися про неї. Що в цьому разі стане з ринком праці? Чи не залишаться люди взагалі без роботи, а якщо так, то як це вплине на саму їхню сутність? Яка зайнятість буде актуальною для людини майбутнього?

Один із можливих варіантів розвитку цієї сфери пропонує Саліхова І. С. у статті «Імперативи і ціннісно-сміслова якість гуманізації сучасної економіки» [Саліхова, 2019]. Зокрема вона відзначає, що «... в економіки немає іншого “виходу”, аніж послідовно “перетворювати” людину з інструменту створення благ з метою отримання грошового прибутку на *цільову функцію* економічного розвитку як такого, на джерело відтворення прогресивних цінностей і смислів власне господарської діяльності. Узагальнено імператив гуманізації сучасної економіки полягає в необхідності цілеспрямованого розвитку таких якісних властивостей людини, які на ділі забезпечать <...> гармонію *людини, виробництва та природи*» [Саліхова, 2019, с. 12].

У цьому разі людина залишає за собою функцію створення цінностей і цілей для системи, яка, можливо, буде складатися цілком із алгоритмів. Важко прогнозувати як подальший розвиток та еволюцію алгоритмів, так і прогрес наук про людину. Зараз науці «легше» уявити людину як один із алгоритмів насамперед тому, що наука поки не «знайшла» в структурі людини щось таке, що виходило б за межі систем обробки даних. До певного «спрощення» сутності людини вчених підштовхують, зокрема, проблема наявності «багатоголосся» наших «Я» та труднощі з емпіричним підтвердженням існування певного «центру» особистості, визначенням його природи.

Але цілком можливо, що подальший розвиток науки подолає ці проблеми. Може виявитися, що людину не вдасться звести до самих лише систем обробки даних. І якщо зараз ми не здатні зрозуміти, яким чином людина наділяє сенсом навколишній світ і формулює цілі його розвитку, то можливо, що це лише певна прогалина в нашій системі знання, а не сутнісна характеристика людини. Алгоритми здатні виконувати більшість операцій набагато краще, ніж люди, але для того, щоб створити «світ без людини» їм потрібно навчитися відтворювати самих себе та покладати цілі для свого існування. Навряд чи це трапиться найближчим часом. Алгоритми та системи, якими б потужними вони не були, створені людьми на основі тих знань, яке накопичило людство. Якщо ж ми не

знаємо, що таке насправді наша свідомість, яку вона має природу, що саме утворюється в результаті роботи мозку, то навряд чи зможемо закласти ці якості в зовнішню систему.

Отже, людство, найімовірніше, не припинить свого існування, поступившись місцем алгоритмам, але його розвиток все ж таки зазнає глобальних змін [Кобелева, 2020]. Шипілов А. В. у статті «Майбутнє постсучасного суспільства: вперед у минуле?» пише: «Сучасний світ в умовах зростаючої автоматизації і роботизації виробництва товарів і послуг, які ведуть до зникнення масової зайнятості, перетворюється на “світ без роботи”. Попит на робочу силу скорочується, на гнучкому ринку праці пролетаріат поступається місцем прекаріату, а для забезпечення споживання реалізується концепція безумовного базового доходу, що перетворює трудящих громадян на дозвільних рантьє. Формується “рентне суспільство”, яке за співвідношенням трудової та дозвільної діяльності нагадує доаграрне суспільство мисливців і збирачів, чийм головним заняттям була не праця, а різноманітні форми спілкування» [Шипілов, 2018, с. 7].

У такому контексті зникає напруженість від того, що людина втрачає одну з найважливіших своїх характеристик, а саме – схильність до праці. У якомусь сенсі людина майбутнього може «повернутися в минуле» і просто перенести акцент із однієї складової свого внутрішнього світу на іншу, тобто з праці на спілкування. Звичайно, форма життя за таких умов зазнає неабияких змін, але людство загалом продовжить своє стабільне існування. Такий розвиток подій цілком узгоджується з тим, що основна діяльність людини, яку поки що нікому не вдалося замінити, це утворення сенсів. І якщо в житті людини буде більше спілкування, ця сторона її діяльності тільки виграє. «... “Даремний клас” <...> знайде собі заняття, що задовольняють природну схильності людини до соціальної взаємодії, як знаходили їх сотні поколінь мисливців і збирачів на більшому протязі історії Homo sapiens...» [Шипілов, 2019, с. 164].

Ще одна можлива проблема майбутнього, яка несе безпосередню загрозу гуманізму, пов'язана з можливістю повного переходу влади до алгоритмів. Це питання аналізує Березовська-Чміль А. Б. у статті «Ідеї цифрового авторитаризму крізь призму філософії політики». Зокрема вона пише: «У філософсько-політичному контексті найгіршим наслідком цифрового авторитаризму може стати тотальне стеження за діяльністю всіх громадян з метою попередження протестних настроїв, приховування незадоволення владою, придушення інакомислення, маніпулювання колективною свідомістю. У таких умовах реальністю стане узурпація влади та порушення будь-яких прав і свобод людини» [Березовська-Чміль, 2020, с. 100]. Ю. Н. Гарарі також зазначає, що сучасна влада майже повністю зосереджена на вирішенні якихось «технічних» питань. У такому разі чому б не довірити її цифровим алгоритмам, які невдовзі, можливо, будуть знати нас краще, ніж ми самі, а також приймати більш виважені рішення? Але це обернеться, звичайно, відхиленням влади від гуманістичної лінії [Харарі, 2018].

Автори статті «Скасування біологічної еволюції людини або новий ароморфоз?» [Круликовський & Борисов, 2020] теж досліджують проблематику відношень між людьми та штучним інтелектом у майбутньому. На їхню думку, «прагнучи впоратися з глобальними проблемами й тупиками цивілізаційного розвитку, людство ризикує в особі надпотужного штучного інтелекту створити Бога, з яким не можна буде спілкуватися та неможливо буде домовитися. На якому етапі та яким чином потрібно зупинитися – і чи можливо тут зупинитися тепер взагалі? – у вдосконаленні штучного інтелекту, щоб майбутнє не стало “часом жахливих чудес”? Навіть якщо ми створимо в особі Сильного штучного інтелекту цілком адекватного й розторопного розумного Партнера, то реальність людського світу може змінитися до невпізнання, трансформувавшись у те, що можна визначити як транстоталітарний кіберсоціалізм. І навіть зараз, в епоху Слабкого штучного інтелекту, який виступає для нас у ролі слухняного Слути, інститути демократії та ринку змінюються докорінно» [Круликовський & Борисов, 2020].

Автори статті «Техноцентризм як влада сучасного суспільства: конфлікт гуманізму та техніки» [Фрадкіна & Міщенко, 2019] також зазначають, що наступний глобальний

конфлікт у межах усього людства буде відбуватися між гуманізмом, «на якому століттями ґрунтувалися світова культура, філософія, етика», і технізацією. «Найголовніші проблеми – збереження сутнісних характеристик людини і засад суспільства та ймовірна втрата своєї людської ідентичності через кібернізацію» [Фрадкіна & Міщенко, 2019, с. 147].

«Що очікувати від майбутнього: реалізації наших кращих утопічних уявлень або гірших антиутопічних сценаріїв? – запитує автор статті «Між технологічною утопією і антиутопією: ігри та соціальне проектування» [Аргамасова, 2017]. – Згідно з одним поглядом, у відповідь на нові проблеми розвинуться нові технології і майбутніх викликів не потрібно побоюватися, тому що наука і технології поступово впораються з ними. Згідно з іншим поглядом, розвиток технологій без розвитку людини становить небезпеку для майбутнього. Можливим є також третій підхід, який пропонується у статті: виробляти соціальні механізми та практики, які зроблять науково-технологічний прогрес і супутні суспільні зміни керованими. Майбутнє залежить від соціальної практики людей. Вже сьогодні кожен може взяти участь у його проектуванні» [Аргамасова, 2017, с. 150].

Отже, прогнози на майбутнє в будь-якому разі торкаються проблеми співвідношення людини та особливостей її буття (у межах гуманістичної парадигми) і техніки, яка поступово виходить з-під контролю та загрожує встановленням нового порядку, в якому не буде місця для гуманізму, а можливо, і для самої людини.

Ю. Н. Гарарі вважає, що майбутнє може бути за «техногуманізмом», який дозволить усьому людству обирати та конструювати будь-які ментальні здібності, що призведе зрештою до другої когнітивної революції [Харарі, 2018]. Але що робити людині в епоху техногуманізму, якщо він дозволить конструювати та трансформувати саму нашу волю? Тоді людству не залишиться нічого іншого, як назавжди попрощатися з гуманізмом, і можливо, змінити цю «релігію» на іншу – датаїзм («релігія даних»), яка бачить найвищу цінність в інформації. Це означатиме, серед іншого, що людину зокрема та загалом увесь світ її культури очікує поступове розчинення в нескінченних потоках даних [Харарі, 2018]. Відзначимо, що еволюційні вигоди, а також антропологічні ризики при зниженні ролі людського існування в глобальній інтернет-системі аналізує Авілікіна С. В. у статті «Запиши, завантаж, поділися!: релігія даних і антропологічні ризики інтернету всіх речей» [Авілікіна, 2019]. Зі свого боку актуальність вивчення впливу соціальних мереж на конструювання соціального порядку, його ідеології та цінностей підкреслює Літвіненко І. у статті «Social Networks and Transformations of the Global Social Order» [Litvinenko, 2020]. Сам Ю. Н. Гарарі зазначає, що «розвиток штучного інтелекту й біотехнології неминуче трансформує світ, однак він не передбачає єдиного, заздалегідь визначеного результату» [Харарі, 2018]. Історія вже неодноразово доводила, що ті самі технічні засоби можуть бути використані дуже по-різному. А це знову повертає нас до міркувань щодо «паутиння» сенсу, яким оплетене буття людини.

Отже, у висновку можна зазначити таке. Майбутнє гуманізму як парадигми сучасної культури дійсно є невизначеним. З одного боку, новітні технології розвиваються, спираючись на основні засади гуманізму, з іншого боку – їх розвиток може завершитися створенням зовсім «негуманістичного» світу. Подальший розвиток техніки може призвести до того, що сама людина буде розумітися як алгоритм, але оскільки цей алгоритм буде далеко не найкращим чином виконувати завдання обробки даних, то і ставити його в центр нової системи цінностей буде зовсім нелогічно. Техніка, найімовірніше, не буде нічого мати проти людини: вона просто визначить для неї нове місце у світі та культурі. Крім того, розвиток техніки може призвести як до чисто фізичного винищення людини, так і до її трансформування, тобто до появи зовсім іншого типу людей (або навіть і не людей зовсім). У цьому разі в піклуванні про майбутнє гуманізму немає жодного сенсу, адже нові реалії створюють нову культуру, яка більш точно відповідатиме вимогам часу.

Проте цілком імовірно, що еволюція людства піде іншим шляхом. Можливо, визначення людини як алгоритму – це лише один з етапів розвитку когнітивних наук, і в майбутньому ця теорія зміниться на іншу. У цьому разі побоювання, пов'язані

з тим, що штучні алгоритми випередять людину у своїх можливостях, виглядають необґрунтованими. Так, штучні алгоритми можуть замінити людину в багатьох сферах суспільного життя, але вони не зможуть створювати сенси та визначати мету своїх дій. Навіть якщо, як вважає Ю. Н. Харарі, алгоритми навчаться «розуміти» людей краще, ніж люди розуміють самих себе, вони все одно не матимуть змоги визначати шлях свого розвитку самостійно. З цього погляду, гуманізму загалом нічого не загрожує, хіба що його торкнуться деякі несуттєві зміни, пов'язані з трансформацією самої людини під впливом «глобальних» проєктів людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Авилкіна С. В. Запиши, загрузи, поделись!: религия данных и антропологические риски интернета всех вещей. *Сборник статей IV Открытой межвузовской научно-практической конференции «Экология медиасреды» (Москва, 29 апреля 2019 года)*. 2019. С. 11–23.

Аргамакова А. А. Между технологической утопией и антиутопией: игры и социальное проектирование. *Epistemology & Philosophy of Science*. 2017. № 4. С. 150–159. DOI: <https://doi.org/10.5840/eps201754479>.

Березовська-Чміль А. Б. Ідеї цифрового авторитаризму крізь призму філософії політики. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2020. Вип. 31. С. 99–100.

Вирський Д. Нелюдська історія людства (рецензія на: Харарі Ю. Н. *Sapiens*. Краткая история человечества. М.: Синдбад, 2016. 520 с.). *Ейдос*. 2017. Вип. 9. С. 305–310.

Егорова И. В, Спирова Э. М. Философствующий автомобиль. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Философские науки»*. 2020. № 4(438). С. 10–16.

Каку М. Будущее разума / пер. с англ. Н. Лисовая. М.: Альпина, 2015. 502 с.

Кобелева Д. А. Буття людини. Сучасність і майбутнє (філософські роздуми щодо ідей Ю. Н. Харарі). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2020. № 61. С. 90–96. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2020-61-10>.

Круликовский А. И., Борисов И. А. Отмена биологической эволюции человека или новый ароморфоз? *Философия здоровья: интегральный подход*. 2020. Вып. 6. С. 5–13.

Лукашенко М. В. Сучасне осмислення евідемонії в наукових і соціально-політичних дискурсах. *Матеріали Всеукраїнського круглого столу «Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах України» (Вінниця, 21 листопада 2019 року)*. 2019. С. 129–132.

Панасюк Н. В. Рецензия на книгу Юваля Ноя Харарі «Sapiens: Краткая история человечества». М.: Синдбад, 2018. *Вестник РУДН. Серия «Всеобщая история»*. 2018. Том 10. № 2. С. 207–211. DOI: <https://doi.org/10.22363/2312-8127-2018-10-2-207-211>.

Салихова И. С. Императивы и ценностно-смысловое качество гуманизации современной экономики. *Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление*. 2019. № 1 (28). С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.21777/2587-554X-2019-1-7-14>.

Фрадкіна Н., Міщенко М. Техноцентризм як влада сучасного суспільства: конфлікт гуманізму та техніки. *Українознавчий альманах*. 2019. Том 24. С. 147–152. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.24.26>.

Харарі Ю. Н. Homo Deus: За лаштунками майбутнього / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: BookChef; Форс Україна, 2018. 544 с. URL: https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/HarariI_2018_Homo%20Deus.pdf.

Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / пер. з англ. Я. Лебеденко. Харків: КСД, 2016. 413 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Harari_Yu_val_Noi/Liudyna_rozumna_Istoriia_liudstva_vid_mynuloho_do_maibutnoho.pdf?

Шишилов А. В. Будущее постсовременного общества: вперед в прошлое? *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2018. № 21 (1). С. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.31119/jssa.2018.21.1.1>.

Шишилов А. В. Жизнь без труда? Это естественно. *Социологический журнал*. 2019. Том 25. № 2. С. 153–170. DOI: <https://doi.org/10.19181/socjour.2019.25.2.6391>.

Litvinenko I. Social Networks and Transformations of the Global Social Order. *Multiversum. Philosophical Almanac*. 2020. 1(2), pp. 16–28. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.1.2.02>.

Кобелева Даля Леонідівна

кандидатка філософських наук, старша викладачка кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
вул. Алчевських, 44, Харків, 61002
E-mail: daliakobeleiva@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3139-1561>

Стаття надійшла до редакції: 29.10.2020

Схвалено до друку: 25.11.2020

**THE FUTURE OF HUMANISM: THE PLACE OF HUMAN
IN TECHNOGENIC CIVILIZATION**

Kobeleiva Dalia L.

PhD in Philosophy, Senior Lecturer of the Department of UNESCO “Philosophy of Human Communication”, Social Sciences and Humanities Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture 44, Alchevskih str., 61002, Kharkiv, Ukraine
E-mail: daliakobeleiva@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3139-1561>

ABSTRACT

The article is devoted to reflections on the future of the humanistic paradigm that underlies modern culture, and an analysis of the views of modern philosophers and historians on this scientific problem. Modern science and technology are evolving very rapidly. Society is trying to keep up with their development and modernize culture to meet new requirements. The foundation of modern culture is humanism as a system of views and values associated with the recognition of the central role of man, as well as with the belief in the need to coordinate strategies for solving any socio-cultural issues with the essence of human. At the same time, a person in the context of a humanistic worldview is certainly perceived as a bearer of the individual “I”, acts as the basis of personality. Science and technology are still developing within the framework of a humanistic system of values, and they also set ambitious goals based on such value. However, there are already very significant contradictions between the values of humanism and scientific achievements. Consequently, there is a need for a fundamental analysis of this situation. It seems that technology poses a significant threat to humanism, and this threat can be realized in several scenarios. On the one hand, modern science undermines “faith” in humanism when it claims that despite advances in the analysis of the functioning of the brain, it has failed to find the very center of personality, the individual “I” of a person, on the basis of which the humanistic paradigm is built. That is, science has failed to figure out how electrical impulses turn into consciousness. And if we assume that no “I” actually exists, that this is only a certain function of the brain to create a holistic picture of the world, then a person can be considered simply as one of the algorithms. Then it does not matter on what basis this algorithm works, that is, “live” and artificial algorithms in fact are not fundamentally different. Such considerations, of course, leave humanism no chance. Such reasoning, of course, leaves no chance for humanism. On the other hand, the “humanistic” goals of humanity can lead to its complete or partial transformation into a certain “super-humanity”. And attempts to define the “spiritual” values of such a future “new formation” look like a fundamentally insoluble task. So, from the point of view of determining the future states of humanism, modern philosophers have something to think about.

Keywords: humanism, science, technology, values, humanity, Yuval Noah Harari.

REFERENCES

- Argamakova, A. A. (2017). Between a Technological Utopia and Dystopia: Games and Social Design. *Epistemology & Philosophy of Science*, 4, 150–159. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.5840/eps201754479>.
- Avilkina, S. V. (2019). Record, Upload, Share!: Religion of Data and Anthropological Risks of the Internet of All Things. In *Proceedings of the IV Open Interuniversity Scientific-Practical Conference “Ecology of the Media Environment” (Moscow, April 29, 2019)* (pp. 11–23). (In Russian).
- Berezovskaya-Chmil, A. B. (2020). Ideas of Digital Authoritarianism Through the Prism of Political Philosophy. *Socio-Humanitarian Bulletin*, 31, 99–100. (In Ukrainian).
- Egorova, I. V., & Spirova, E. M. (2020). Philosophizing Car. *Chebyabinsk State University Bulletin. Series “Philosophical Sciences”*, 4/438, 10–16. (In Russian).
- Fradkina, N., & Mishchenko, M. (2019). Technocentrism as the Power of Modern Society: The Conflict of Humanism and Technology. *Almanac of Ukrainian Studies*, 24, 147–152. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.24.26>.
- Harari, Y. N. (2016). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. (Ya. Lebedenko, Trans.). Kharkiv: “Family Leisure Club” Publishing House. (Original work published 2011). (In Ukrainian). Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Harari_Yuval_Noi/Liudyna_rozumna_Ist_oriia_liudstva_vid_mynuloho_do_maibutnoho.pdf.
- Harari, Y. N. (2018). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. (O. Demianchuk, Trans.). Kyiv: BookChef. (Original work published 2015). (In Ukrainian). Retrieved from https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Harari_2018_Homo%20Deus.pdf.
- Kaku, M. (2015). *The Future of the Mind*. (N. Lysovaia, Trans.). Moscow: Alpina. (Original work published 2014). (In Russian).
- Kobelieva, D. L. (2020). Human Existence. Present and Future (Philosophical Reflections on the Ideas of Y. N. Harari). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Theory of Culture and Philosophy of Science”*, 61, 90–96. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2020-61-10>.
- Krulikovsky, A. I., & Borisov, I. A. (2020). Cancellation of Human Biological Evolution or a New Anamorphosis? *Philosophy of Health: An Integral Approach*, 6, 5–13. (In Russian).
- Litvinenko, I. (2020). Social Networks and Transformations of the Global Social Order. *Multiversum. Philosophical Almanac*, 1/2, 16–28. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.1.2.02>.
- Lukashenko, M. V. (2019). Modern Understanding of Eudemony in Scientific and Socio-political Discourses. In *Proceedings of the All-Ukrainian Round Table “Philosophy in Modern Scientific and Socio-political Discourses of Ukraine” (Vinnytsia, November 21, 2019)* (pp. 129–132). (In Ukrainian).
- Panasyuk, N. V. (2018). Review of the Book by Yuval Noah Harari “Sapiens: A Brief History of Humankind”. *RUDN Journal of World History*, 10(2), 207–211. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.22363/2312-8127-2018-10-2-207-211>.
- Salikhova, I. S. (2019). Imperatives and Value-semantic Quality of Humanization of the Modern Economy. *Bulletin of the Moscow University named after S. Yu. Witte. Series 1: Economics and Management*, 1/28, 7–14. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.21777/2587-554X-2019-1-7-14>.
- Shipilov, A. V. (2018). The Future of the Post-modern Society: Forward to the Past? *The Journal of Sociology and Social Anthropology*, 21/1, 7–26. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.31119/jssa.2018.21.1.1>.
- Shipilov, A. V. (2019). Life Without Labor? It’s Natural. *Sociological Journal*, 25(2), 153–170. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.19181/socjour.2019.25.2.6391>.
- Virsky, D. (2016–2017). Nonhuman History of Humankind. Review of the Book by Yuval Noah Harari “Sapiens: A Brief History of Humankind”. *Eidos*, 9, 305–310. (In Ukrainian).

Article arrived: 29.10.2020

Accepted: 25.11.2020